

Jerzy Dygdała, *Z dziejów pierwszego panowania króla Stanisława Leszczyńskiego (wokół malborskiego epizodu z 1708 roku)*, Toruń–Warszawa–Malbork 2022, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Instytut Historii PAN, Muzeum Zamkowe w Malborku, ss. 306, il. 14

Z radością należy powitać publikację Jerzego Dygdały *Z dziejów pierwszego panowania króla Stanisława Leszczyńskiego (wokół malborskiego epizodu z 1708 roku)*, która dotyczy pierwszego, trwającego tylko (może aż) pięć lat, panowania Leszczyńskiego w Rzeczypospolitej w latach 1704–1709. Rządy owe przypadły na czas wojny północnej (1700–1721), kiedy ziemie Rzeczypospolitej stały się areną walk. Autor ma na koncie wiele opracowań poświęconych Leszczyńskiemu, co stawia go w gronie biografów władcy. Monografia składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, aneksu, bibliografii, indeksu osób, streszczeń w językach angielskim i niemieckim oraz 14 ilustracji (portrety opisywanych osób oraz dawne i współczesne widoki malborskiego zamku) zamieszczonych na końcu pracy.

Książka posiada przemyślaną i spójną koncepcję merytoryczną, dzięki której czytelnik otrzymuje klarowny i szczegółowy przekaz dotyczący pierwszego, pięcioletniego, okresu panowania króla. Owa opowieść została osadzona „wokół malborskiego epizodu z 1708 roku”, czyli jednego z zasadniczych etapów życia monarchy, kiedy od początku lipca do początku października 1708 r. przebywał w Prusach Królewskich, wybierając Malbork na tymczasową siedzibę, a co za tym idzie także siedzibę władz Rzeczypospolitej.

W części „Uwagi wstępne — literatura i źródła” Autor zdefiniował cel i zakres pracy, dokonał charakterystyki ram czasowych. Wskazał najważniejsze publikacje naukowe poświęcone Leszczyńskiemu oraz roli, jaką odgrywał pokrzyżacki Malbork. Omówił materiał źródłowy, przede wszystkim listy sekretarzy królewskich Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Józafata Michała Karpia, autorów cotygodniowych sprawozdań z codziennych zajęć władcy, które trafiały do kanclerza wielkiego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła. Owa korespondencja, uzupełniona o treści gazet pisanych i diariuszy z tego okresu, została wydrukowana przez Jerzego Dygdałę w latach 2018–2019¹.

¹ Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706–1709), t. 1: *Wyprawy do Saksonii i Litwy w latach 1706–1708. Listy królewskich sekretarzy Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Józafata Michała Karpia oraz fragmenty z gazet pisanych i diariuszy*, t. 2: *W wędrówkach po Polsce między Gdańskiem a Lwowem w latach 1708–1709. Listy królewskiego sekretarza Józafata Michała Karpia oraz fragmenty z gazet pisanych i diariuszy*, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2018–2019.

W rozdziale pierwszym, „Długa podróż do Prus Królewskich w latach 1706–1708”, Autor w zwięzły sposób przybliży wydarzenia po abdykacji Augusta II w 1706 r., kiedy wydawało się, że panem sytuacji w kraju zostanie wojewoda poznański Stanisław Leszczyński, wybrany w 1704 r. na króla przez nielicznych reprezentantów konfederacji warszawskiej na wniosek szwedzkiego króla Karola XII. Jednak niemal cała Rzeczpospolita znalazła się pod kontrolą opowiadających się za legalnością władzy Augusta II konfederatów sandomierskich i wspierających ich wojsk rosyjskich. Dlatego Karol XII zdecydował, aby Leszczyński udał się wraz z nim i jego armią do Saksonii — dziedzicznego kraju zdeponowanego króla. Tam zamierzał odbudować potencjał bojowy armii szwedzkiej przed starciem z najpoważniejszym przeciwnikiem — carem Piotrem I. Szwedzka kuratela nad królem Stanisławem przeciągnęła się na kolejne lata, aż do 1709 r., kiedy został on zmuszony opuścić terytorium Rzeczypospolitej. Zanim to nastąpiło, w 1707 r. powrócił do kraju, aby w ślad za szwedzkimi wojskami pojawić się w Wielkopolsce, na Kujawach i Mazowszu oraz Litwie. W trakcie tej wędrówki próbował pozyskiwać nowych stronników, a także uzupełnić niedobory finansowe w celu pokrycia wydatków swego dworu i wojska. Owa peregrynacja zakończyła się na Litwie, bowiem Karol XII zweryfikował zamierzenia zakładające udział Leszczyńskiego w wyprawie do Rosji. Stąd król, pożegnawszy się z Karolem XII, skierował się do Prus Królewskich.

Rozdział drugi, „Codzienne życie na malborskim zamku latem i jesienią 1708 roku”, przenosi czytelnika do Malborka. Dalszy pobyt króla w Prusach Królewskich, a także na pozostałym terytorium Rzeczypospolitej związany był z osobą gen. mjr. Ernesta Detlofa Krassowa (Krassawa, Krassaua), który stał się faktycznym stróżem Leszczyńskiego z ramienia Karola XII. Dygdała opisał przybycie monarchy do Malborka oraz jego siedzibę (pokoje na pierwszym piętrze Pałacu Wielkich Mistrzów), kwatery członków dworu i służby, pomieszczenia gospodarcze, a także pozostałe obiekty służące codziennym potrzebom dworu. Autor scharakteryzował przybywających do Malborka dygnitarzy świeckich i kościelnych, magnatów czy urzędników. Stawiali się tam również dyplomaci obcych państw akredytowani przy królu, wśród których był m.in. pruski wysłannik Friedrich Christoph von Dohna, który wziął udział w późniejszej wyprawie Leszczyńskiego na południe kraju i sprawował w jego imieniu poufne misje dyplomatyczne. Autor poświęcił miejsce życiu religijnemu i towarzyskiemu króla, w tym sprawom obyczajowym (romansom) dotyczącym władcy i jego otoczenia. W końcowym podrozdziale odnoszącym się do szalejących wówczas zaraz i chorób zauważył, iż w Malborku przestrzegano zasad bezpieczeństwa w zakresie ochrony zdrowia, starając się zapobiegać pojawieniu się dżumy sięjącej spustoszenie w okolicy.

Najbardziej rozbudowany jest rozdział trzeci, „W kręgu spraw publicznych i prywatnych interesów” (s. 97–154), poświęcony polityce zagranicznej króla i jego dworu. Autor omówił relacje Leszczyńskiego ze Szwecją, Kozaczyzną — Ukrainą Lewobrzeżną zarządzaną przez podległego Rosji hetmana zaporońskiego Iwana Mazepę, Imperium Osmańskim (Turcją i Chanatem Krymskim),

Francją, Prusami, Stolicą Apostolską i Saksonią. Po przeniesieniu działań wojennych na terytorium Rosji Mazepa w listopadzie 1708 r. wypowiedział posłuszeństwo Piotrowi I i opowiedział się po stronie szwedzkiej. W tym kontekście istotną sprawą były kontakty podjęte jeszcze w 1705 r. przez Leszczyńskiego z hetmanem, który — przy wsparciu Karola XII — miał przyjąć protekcję polskiego króla i stanąć na czele ustanowionego z części ziem województw witebskiego i połockiego państwa lennego, przy czym ziemie Ukrainy Lewobrzeżnej miały powrócić do Rzeczypospolitej. Niewykluczone, że ostateczne porozumienie dotyczące przejścia Mazepy na stronę szwedzką i uznanie protektoratu króla polskiego nastąpiło w czerwcu 1708 r., kiedy w tureckich Benderach gościli posłowie hetmana i obydwu monarchów. Co więcej, król pozostawał w kontakcie z hetmanem i koordynował jego wystąpienie przeciwko Piotrowi I². W uniwersale z 22 listopada 1707 r. Leszczyński, „jako Król Polski, prawdziwy i z wieków pan Ukrainy, do swoich poddanych, jako ojciec łaskawy”, podkreślał przynależność ziem ukraińskich do Rzeczypospolitej i ludności ukraińskiej nakazywał zachować posłuszeństwo hetmanowi Mazepie³. W odniesieniu do polityki zagranicznej Leszczyńskiego należy przywołać uznanie jego panowania przez królową angielską (od 1707 r. brytyjską) Annę Stuart. Rezydujący w Rosji wysłannik Charles Whitworth miał w 1708 r. uspokoić ewentualne niepokoje na dworze rosyjskim i przekonać cara, że królowa zachowuje z nim przyjaźń „i w tym kroku nie należy widzieć dążności do naruszenia dobrych relacji dworów angielskiego i rosyjskiego”⁴. Zdaniem rezydenta sprawa była „już stara” i Londyn pogodził się z uznaniem przez obcych monarchów panowania Leszczyńskiego⁵. Inicjatywy nie tracił jednak Piotr I, który w sierpniu 1708 r. wysłał oficjalne pismo do władz Republiki Zjednoczonych Prowincji, podkreślając, iż Leszczyński został wybrany na króla polskiego w bezprawny sposób⁶.

W rozdziale trzecim Autor poświęcił uwagę także kwestiom uspokojenia sytuacji w kraju po 1706 r. i pojednania z przedstawicielami konfederacji sandomierskiej, co przynosiłoby korzyść Leszczyńskiemu, a jednocześnie miało wpływ na interesy mocarstw europejskich. W działania te włączyła się dyplomacja francuska, gdyż — jak zauważył Dygdała — „doprowadzenie do jedności w Rzeczypospolitej umożliwiłoby zwiększenie finansowanej przez Francję pomocy dla antycesarskiego powstania księcia Franciszka II Rakoczego na Węgrzech”

² G.I. Golovkin Petru I, 9 (28) VI 1708, w: *Pis'ma i Bumagi imperatora Petra Velikogo*, t. 7, cz. 2, Moskwa–Leningrad 1946 (dalej: PB 4:2 i analogicznie inne tomy), s. 824.

³ *Universaes literae Regis Stanislai ad defunctum Ducem Mazeppam, XXII Nov., an 1707*, w: *Perepiska i drugie bumagi švedskogo korolâ Karla XII, pol'skogo Stanislava Lešinskogo, tatarskogo hana, tureckogo sultana, General'nogo Pisarâ F. Orlika i Kievskogo Voevody, Iosifa Potockogo na latinskom i pol'skom âzykah*, Moskva 1847, s. 20–21.

⁴ Stats-sekretar' Bojl' sêru Č. Vitvortu, Uajtgëll, 18 (29) VI 1708, SIRIO, t. 50, nr 10, s. 19–20.

⁵ Č. Vitvort stats-sekretarû Bojlû, Moskva, 1 (12) IX 1708, ibidem, nr 22, s. 46.

⁶ Gramota k Gollandskim štatam, 27 III (7 IX) 1708, PB 8:1, Moskwa–Leningrad 1948, s. 103–104.

(s. 113). W kraju istotną rolę odgrywała postawa przywódcy konfederacji sandomierskiej hetmana wielkiego koronnego Adama Sieniawskiego. Pozyskanie przeciwników było jednak bardzo trudne, jak bowiem w kwietniu 1708 r. pisał z Lipska carski dyplomata akredytowany przy cesarskim dworze, baron Johann Christoph von Urbich: „podkanclerzy [Jan Sebastian Szembek — P.K.] powiedział, że jeśli król [August II] choćby w koszuli przyjdzie, to zostanie przez nich ochoczo przyjęty i wszyscy od partii stanisławowskiej większa część do niego króla Augusta przystąpi”⁷. W dalszej części rozdziału Autor skoncentrował się na problematyce związanej ze sprawami wewnętrznymi państwa. Jedną z kwestii stanowiło utrzymanie armii. Król był wówczas praktycznie pozbawiony kontroli nad wojskiem — siły nominowanych przez niego hetmanów wielkich w Koronie i na Litwie nie przedstawiały dobrej wartości bojowej, a do tego obydwa próbowali prowadzić samodzielną politykę. W związku z powyższym monarcha skupił się na wzmocnieniu zależnych od siebie regimentów Gwardii Koronnej. Z kolei podjęta przez niego akcja werbunkowa na terytorium Rzeszy zakończyła się niepowodzeniem. Władze Hamburga odmówiły w 1708 r. królowi prowadzenia werbunku, a na wypłatę żołdu dla już zaciągniętych oficerów w kontrolowanej przez Danię Altonie zabrakło pieniędzy⁸.

Rozdział czwarty, „W poszukiwaniu pieniędzy” (s. 155–187), przybliży rzeczywistą bolączkę, czyli nieustanny brak pieniędzy, z którą zmagał się Leszczyński, od kiedy zdecydował się zostać nominatem Karola XII. W kraju targanym wojną domową pozyskiwanie pieniędzy z tradycyjnych źródeł przynależnych władcy sprawiało trudności, stąd był on uzależniony od szwedzkiego patrona. Dla monarchy pozostającego w niezwykle trudnym położeniu „jedyną nadzieją [–] na uzyskanie środków finansowych stało się wymuszenie na Gdańsku należnych zaległych opłat” (s. 171).

Rozdział piąty, „W oczekiwaniu na szwedzkie posiłki” (s. 188–214), Autor poświęcił kwestiom stacjonowania wojsk szwedzkich w najbliższym sąsiedztwie rezydującego w Malborku króla, oczekiwania na wieści od Karola XII z Rosji oraz przygotowania do opuszczenia dotychczasowej siedziby. Jak zauważył Dygdała, „nie ulega wątpliwości, że Stanisław Leszczyński i jego najbliższe otoczenie żyło w przekonaniu o geniuszu militarnym Karola XII i o niezwyciężoności jego wojsk” (s. 200). Niestety informacje o sukcesach armii szwedzkiej odbiegały od rzeczywistości — Karol XII pobił co prawda wojska carskie pod Hołowczynem 14 lipca 1708 r., przy czym trzon armii Piotra I nie został naruszony, ale 9 października tego roku pod Leśną Rosjanie zadali dotkliwy cios idącemu w sukurs Szwedom korpusowi gen. Adama Lewenhaupta. Powyższe wydarzenia uniemożliwiały koncentrację sił szwedzkich w Rzeczypospolitej, które zgodnie z zamierzeniami Karola XII miały wesprzeć go wraz z wojskami króla podczas działań przeciwko Piotrowi I.

⁷ I.K. Urbich Petru I, 3 IV 1708, PB 7:2, s. 719.

⁸ G.I. Golikov Petru I, 9 (20) V 1708, ibidem, s. 778–779. Werbunek prowadził szwedzki oficer (w służbie króla w stopniu generała) Thure Gabriel Bielke.

Ostatni rozdział, „Koniec złudzeń — z Malborka przez Lwów do Szczecina” (s. 215–240), przybliży okres od wyjazdu Leszczyńskiego z Malborka 27 października 1708 r. aż do 13 października 1709 r., kiedy znalazł się na terytorium Pomorza Brandenburskiego. Autor umiejętnie skreślił aktywność króla, który wspomagany przez korpus Krassowa udał się w stronę Lwowa i po długiej podróży, korzystając z okoliczności (popierające go wojska odniosły sukcesy), zajął miasto i równie szybko z niego wyjechał (pobyt trwał od 12 do 21 kwietnia 1709 r.). Jak odnotował Dygdała, „wyjazd monarchy ze Lwowa może wydawać się, w świetle ówczesnej sytuacji militarnej wojsk wiernych Leszczyńskiemu i wspierających je oddziałów szwedzkich, niczym nieumotywowany” (s. 227), aby dalej, po analizie działań konfederatów warszawskich, korpusu Krassowa oraz konfederatów sandomierskich i idącego im w sukurs carskiego generała-feldmarszałka Henryka Goltza, przychylić się do opinii, że ostatecznie „decyzja okazała się słuszna” (s. 229). 18 lipca 1709 r. król Stanisław i Krassow otrzymali informację o klęsce pod Połtawą, w którą nie chcieli początkowo uwierzyć. Jak się szybko okazało, los dalszego panowania Leszczyńskiego był przesądzony⁹, gdyż już 26 lipca doszło do zawarcia sojuszu rosyjsko-saskiego, co skutkowało powrotem Augusta II do kraju. Wobec niesprzyjającej sytuacji militarnej i politycznej (króla zaczęli opuszczać stronnicy) władca wraz z podległym mu wojskiem i korpusem Krassowa odszedł na tereny Pomorza Szwedzkiego. 3 października 1709 r. Whitworth przesłał do Londynu informacje, że Krassow kazał swym wojskom spod Sandomierza zmierzać na statkach w stronę Warszawy, a stamtąd dalej na Pomorze Szwedzkie lub do Inflant, przy czym z uwagi na szybki marsz Rosjan nie był w stanie określić kierunku wycofywania się. Natomiast król Stanisław miał wydać manifest, w którym proponował, aby zarówno on, jak i August II dla dobra wspólnego rzekli się tronu, a jak wszystko się wyjaśni, to on przyjmie znowu koronę polską z „mocy szwedzkiej”, aby uchronić kraj od rozpadu¹⁰.

Książkę zamykają „Uwagi końcowe. Smutny bilans panowania Stanisława Leszczyńskiego w Rzeczypospolitej” (s. 241–256), w których Autor przedstawił polifoniczną ocenę działalności króla, oddając głos wybitnym polskim historykom, którzy zajmowali się osobą króla Stanisława. Jest to zabieg interesujący i całkiem trafny, albowiem trudno zdobyć się na wystawienie władcy jednoznacznej oceny. Tym sposobem Dygdała dał czytelnikowi swobodę dokonania własnego osądu. Służy temu również aneks zawierający uniwersał króla, wystawiony w Malborku 11 sierpnia 1709 r., zwołujący sejmiki na 11 września tego roku. Można w nim znaleźć wyjaśnienia i usprawiedliwienia prowadzonej przez króla polityki¹¹.

⁹ Szerzej R. Frost, „Everyone understood what it meant”: *The Impact of the Battle of Poltava on the Polish-Lithuanian Commonwealth*, „Harvard Ukrainian Studies” 31, 2009–2010, 1–4; *Poltava 1709: The Battle and the Myth*, s. 159–176.

¹⁰ Č. Vitvort stats-sekretarû Bojlû, Moskva, 22 IX (3 X) 1709, SIRIO, t. 50, nr 95, s. 255.

¹¹ Sejmiki zwołane przez króla nie doszły do skutku, gdyż zostały zerwane przez miejscową szlachtę, A.I. Daškov G.I. Golovkinu, 7 (18) IX 1708, PB 8:2, Moskva 1951, s. 803.

Recenzowana książka została przygotowana na solidnej bazie: polskich, francuskich, niemieckich i szwedzkich materiałach źródłowych¹². Równie bogato przedstawia się literatura przedmiotu¹³. Zabrakło jednak wykorzystania rosyjskojęzycznych materiałów źródłowych, jeśli nie archiwalnych, to choćby ogłoszonych drukiem¹⁴, oraz opracowań naukowych, m.in. Lûdmily Ivoniny¹⁵ i Kirilla Kočegarova¹⁶.

Publikacja Jerzego Dygdały stanowi cenne uzupełnienie dotychczasowej literatury naukowej poświęconej dziejom Rzeczypospolitej w czasie wojny północnej (1700–1721). Lekkość pióra Autora sprawia, że omawianą książkę śmiało można polecić szerokiemu kręgowi miłośników historii.

Paweł Krokosz
(Kraków)

¹² Autor dzieła pominął relację drugiego z ówczesnych biografów Karola XII, pokojowca monarchy Gustawa Adlerfelda, [G. Adlerfeld], *Histoire militaire de Charles XII Roi de Suede, depuis l'an 1700, jusqu'à la Bataille de Pultowa en 1709, écrite par ordre exprès de Sa Majesté*, par Mr. Gustave Adlerfeld, Chambellan Roi, t. 1–4, Amsterdam 1740.

¹³ Szkoda, że Autor nie przywołał rabunkowej działalności szwedzkiego gen. Magnusa Stenbocka. Z. Łakociński, *Magnus Stenbock w Polsce. Przyczynek do historii szwedzkich zdobyczy w czasie wojny północnej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967; G. Majewska, *The Polish-Lithuanian Commonwealth and its inhabitants during the Great Northern War in general Magnus Stenbock's opinion*, „*Studia Maritima*” 31, 2018, s. 135–154.

¹⁴ S. Pavlenko, O. Ciganok, *List I. Mazepi z Romniv do S. Leśins'kogo*, „*Siverâns'kij lito-pis*” 2016, 2, s. 78–87.

¹⁵ L.I. Ivonina, *Lotaringskaâ „èpoha” Stanislava Leśinskogo*, w: *Problemy slavânovedeniâ. Sbornik naučnyh statej i materialov*, t. 17, Brânsk 2015, s. 37–48; eadem, *Stanislav Leśinskij*, „*Voprosy Istorii*” 2016, 2, s. 17–44.

¹⁶ K. Kočegarov, „Čto delat' c Ukrainoj?": *Stanislav Leśinskij i getman Mazeпа v 1705 g.*, „*Quaestio Rossica*” 6, 2018, 2, s. 329–350.